

к.е.н., доцент, Караєва Н. В.
Національний технічний університет України «КПІ»
студентка, Межевич А.О.
Національний авіаційний університет України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

В роботі розглянуто роль інвестиційної безпеки господарюючого суб'єкта в загальній структурі економічної безпеки держави, методологічні основи визначення рівня інвестиційної безпеки та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки в системі антикризового управління

Постановка проблеми. Критичний знос основних виробничих фондів при гострому дефіциті інвестиційних ресурсів суттєво обмежує конкурентоспроможність українських товаровиробників, а відтак й національної економіки в цілому, обмежує можливості інноваційного розвитку і водночас активізує комплекс загроз економічній безпеці суб'єктам господарювання (СГ), що є народногосподарський комплекс, галузь, підприємство та ін. Тому в умовах інвестиційної кризи актуальність розробки методології дослідження економічної безпеки СГ і такої важливої її складової як інвестиційна безпека (ІБ) викликана практичними завданнями реформування української держави, виробленням нової сучасної політики забезпечення національної безпеки, яка відповідала б життєво важливим інтересам громадян країни та СГ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Проблеми забезпечення безпеки були і залишаються головними складовими забезпечення загального стійкого (сталого) розвитку. Як зазначено в роботі [1] наявність специфічного категорійного апарату з використанням невластивих класичній (економічній) науці термінів ("загроза", "індикатор безпеки", "порогове значення" тощо), формування відповідного йому методологічного інструментарію аналізу засвідчили створення окремої підгалузі (економічних) досліджень – науки про (економічну) безпеку. Система забезпечення економічної безпеки передбачає здійснення постійного моніторингу соціально-економічних процесів з точки

зору їхнього впливу на стан економічної безпеки, оцінку з цих позицій стратегічних програм, нормативно-правових актів, а також аналіз ефективності поточних рішень у сфері економічної політики. Зазначені проблеми у розвитку вітчизняної економіки знайшли своє відображення у працях науковців: О.І. Барановського, О.С. Власюка, В.О. Василенко, В.М. Гейця, В.П. Горбуліна, В.І. Мунтіяна, С.І. Пирожкова, А.І. Сухорукова, В.О. Точіліна, Я.А. Жаліло та ін. У роботах вищезазначених авторів дослідження даного напрямку обмежується в основному відносинами макрорівня. Але слід відмітити, що сьогодні більшість українських промислових СГ, які працюють в нестабільному економічному і суспільно-політичному середовищі, переживають глибокий спад виробництва і знаходяться або критичному стані або в стані банкрутства. Тому забезпечення економічної безпеки промислових СГ є важливою передумовою забезпечення економічної безпеки держави [2, 3].

Головна мета економічної безпеки СГ полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування тепер і високий потенціал розвитку в майбутньому. Особливою підсистемою економічної безпеки СГ є її інвестиційна складова. Згідно [4] під ІБ держави слід розуміти такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів. На мікрорівні термін «інвестиційна безпека» трактується як процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економічна стратегія розвитку підприємства здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідним для забезпечення стійкого розвитку та економічної стабільності, і як результат, зростання конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення. ІБ – це і стан, і процес. З одного боку, вона характеризує досягнутий рівень використання інвестиційних ресурсів в економічній політиці СГ, а з іншого – визначає процес та напрями ефективного їх використання. Механізм реалізації ІБ як система має такі складові: ринковий механізм реалізації, державний механізм регулювання інвестиційними процесами й управління інвестиційною діяльністю та механізм інвестиційного партнерства.

Формулювання цілі статті. Відновлення економічної стабільності СГ і

активізація на цій основі інвестиційних процесів є сьогодні найважливішою передумовою подолання кризових явищ у промисловості та підвищення конкурентоспроможності економіки. Однак невирішеним на сьогоднішній день залишається питання ролі ІБ в системі антикризового управління СГ. Дослідженню даної проблематики визначається актуальність теми статті, в якій основну увагу зосереджено на розгляді методологічних основ забезпечення ІБ в системі антикризового управління СГ. Під терміном “антикризове управління” розуміють або управління в умовах кризи, що наступила, або управління, яке повинне сприяти виведенню СГ з цього стану.

Виклад основного матеріалу. Вищезазначене свідчить, що на фоні загальної економічної нестабільності спостерігається висока імовірність виникнення і розвитку кризи в процесі діяльності будь-якого СГ, що зумовлює необхідність здійснення спеціалізованого антикризового управління. В широкому значенні антикризове управління можна визначити як систему фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних рішень (заходів), спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності, ліквідності, прибутковості і конкурентоспроможності СГ в довгостроковому періоді [5, с.26].

Вироблення та прийняття рішень включає: вироблення і постановку цілі; вивчення проблеми на основі збору, аналізу інформації; вибір і обґрунтування критеріїв ефективності (результативності) і можливих наслідків прийнятого рішення і т.п.

У оцінці економічної ефективності рішень виділяють інвестиційну, операційну і фінансову складові.

Інвестиційна складова визначає об'єкт інвестування, його характеристики і їх розвиток в динаміці (галузь, технології, об'єми вкладень). На цій основі формується очікуваний потенціал створюваного інвестиційного об'єкту на технологічній і інноваційній базі. Проводиться оцінка динаміки прогресивності технологічних рішень, що вводяться, на термін очікуваної тривалості проекту.

Операційна складова визначає динаміку освоєння цільових ринків товарів (послуг), на які орієнтовані рішення. На даному етапі формуються характеристики основних показників ефективності проекту (термін окупності, внутрішня норма прибутковості, чиста приведена вартість), на основі яких складається уявлення про ефективність інвестування.

Фінансова складова служить для визначення умов, об'ємів і процедур залучення фінансових ресурсів для реалізації інвестиційного проекту в цілому.

У практиці фінансового аналізу інвестиційних проектів використовуються насамперед два основних показники оцінки ефективності інвестицій, що базуються на методі дисконтування грошових потоків у часі, — “чиста приведена вартість” та “внутрішня норма доходності”, а також показники, які можна розраховувати на основі інформації про грошові потоки, пов'язані із їхньою реалізацією, — “індекс доходності інвестиції”, “індекс прибутковості інвестицій” та “період окупності інвестицій”.

Коли же мова йде про забезпечення ІБ СГ то основні заходи антикризового управління повинні бути спрямовані на, по-перше, забезпечення ліквідності і платоспроможності СГ на підставі оптимального поєднання власних і залучених джерел засобів, та по-друге, отримання прибутку і забезпечення відповідного рівня рентабельності, достатнього для задоволення всіх своїх потреб при здійсненні основної, інвестиційної і фінансової діяльності.

При цьому інвестиційна діяльність СГ підпорядкована певній інвестиційній політиці, яка представляє собою частину загальної фінансової стратегії СГ, що полягає у виборі й реалізації найефективніших шляхів розширення об'єму його активів для забезпечення *стійкого* (в значенні “самопідтримуваності”, “допустимості”) його розвитку.

У вищезазначеному змісті при виробленні та прийнятті рішень в системі антикризового управління виникає проблема, яким чином *достовірно* оцінити наслідки цих рішень, тобто оцінити ефективність зміни якості об'єкта управління та обґрунтованості рішень. Для оцінки міри якості рішень вибирається показник якості управління. Відповідно до теорії систем (будь-який СГ являється організаційною системою) первинною якісною характеристикою будь-якої системи є її стійкість. Без цієї якості системи просто не можуть існувати. Для системи стійкість об'єднує такі властивості як: безпека, надійність, збалансованість тощо.

Стан безпеки СГ визначається переліком загроз безпеці, під якими розуміється сукупність умов і факторів, збіг обставин, що значно збільшує ризики життєдіяльності СГ.

На сьогодні існує два основних підходи щодо оцінки рівня безпеки: індикативний, який спирається на визначення порогових значень індикаторів, та оцінка ступеню небезпеки загроз.

Стосовно першого підходу застосування індикативного аналізу носить моніторинговий характер і при досить великій глибині аналізу ситуації має потребу у визначеному розвитку й адаптації до конкретних умов і можливостей керування технологічними, організаційно-управлінськими і соціально-економічними параметрами СГ. Для оцінки стану безпеки використовується система індикаторів, які й характеризують ступінь впливу визначених загроз безпеки та вразливість об'єктів безпеки при їх дії. Така система індикаторів безпеки, особливо в кількісному вимірі, повинна визначити рівень якості при прийнятті державних рішень та передчасно сигналізувати про небезпеку, передбачити заходи щодо її уникнення або зниження негативних наслідків її дії [4]. Особливої уваги надається визначенню порогових та граничних значень таких індикаторів.

Індикатори ІБ СГ повинні задовольняти наступним основним критеріям:

- мати однозначну інтерпретацію для осіб, що ухвалюють рішення і мають бути – зрозумілі і для неспеціалістів;
- мати кількісне вираження;
- не вимагати значних витрат для збирання інформації і розрахунків і опиратися - на наявну систему національної статистики;
- придатні для прогнозу;
- мати можливість оцінки в часовій динаміці;
- відображати зміни в політиці СГ.

Повна сукупність даних критеріїв є ідеальною і знайти індикатор, що відповідає всім поставленим умовам, досить складно.

Норматив порогового значення показника ІБ це, поперед усім, інструмент сигналізації (попередження) про майбутню загрозу безпеці. При цьому слід зазначити, що чим раніше такі загрози або потенційне наближення до них будуть визначені, тим ефективніше будуть визначені та реалізовані заходи щодо запобігання їх негативного впливу. На сьогоднішній день методологічні розробки визначення граничних і порогових значень показників ІБ СГ є дуже слабкими, а практика оцінки не відзначається різноманітністю засобів. В роботі [6] для визначення граничних значень показників запропоновані наступні підходи:

- аналоговий (полягає у виборі відповідних показників граничних значень індикаторів на підставі порівняння з країнами-аналогами);
- законодавчий (полягає у встановленні граничних значень індикаторів на

- підставі їх прямого або непрямого визначення в законодавчих актах);
- досвід інших країн світу (полягає у використанні методологічних підходів та значень, які застосовуються в інших країнах світу);
 - експертні оцінки (полягає у використанні суб'єктивних рівнів, встановлених експертами);
 - порівняльний (полягає у визначенні граничних значень індикаторів безпеки на підставі їх порівняння з показниками окремих регіонів світу (інтегральних значень));
 - розрахунки фахівців міжнародних організацій.

В роботі [7], алгоритм визначення граничних значень пропонується формувати шляхом:

- 1) формування широкої бази даних (збір прямих та непрямих відомостей, статистичних та інших фактів про фактичні значення відповідних показників безпеки або проміжних показників);
- 2) трансформації непрямих та проміжних показників в прямі оцінки;
- 3) побудови динамічних рядів показників;
- 4) проведення експертних оцінок;
- 5) аналізу результатів та виявлення закономірностей на підставі п. 1-4;
- 6) вибір числового значення показника на підставі одного із зазначених вище підходів;
- 7) проведення постійного моніторингу граничних значень індикаторів безпеки з метою їх корегування.

Найбільш поширеним засобом визначення граничних значень є експертні оцінки фахівців. Так наприклад, експерти зазначають існування наступних загроз ІБ вітчизняної економіки: низький рівень прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на душу населення; незадовільний захист прав власників та інвесторів; високий рівень тіньової економіки та стагнація у проведенні реформ, спрямованих на поліпшення корпоративного управління та захист прав власності; відсутність чіткої моделі приватизації стратегічних підприємств та недосконалість державного управління приватизацією; очікування щодо уповільнення темпів зростання економіки через підвищення цін на енергоносії; високі інвестиційні ризики за оцінкою міжнародних рейтингових агентств; регіональні диспропорції у надходженні ПІІ [8].

З теорії індикативного аналізу для кількісної та якісної оцінки рівня ІБ держави має бути розроблена система її індикаторів та їх порогові значення.

Так для стабільного економічного зростання держави загальні річні інвестиції в реальний сектор економіки, що складаються з внутрішніх капітальних вкладень та ПІІ, мають бути на рівні 25% від валового внутрішнього продукту (ВВП), що вважають пороговим значенням ІБ. Фактичне значення цього показника за січень-вересень 2008 р. становив 28,4%. Ще одним показником, який характеризує оптимальний рівень протікання інвестиційних процесів в країні, є відношення обсягу іноземного інвестування до ВВП. Згідно [8] порогове значення даного показника має бути не меншим за 6% (в Україні за січень-вересень 2008 р цей показник становив фактично 6,1%). Також своєрідними індикаторами рівня ІБ є частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій країни та приток прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу. Динаміка значень основних індикаторів ІБ України наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка індикаторів інвестиційної безпеки України

Показник	Фактичне значення показника по рокам				
	1996	2000	2006	2007	2008**
ВВП за рік, млн. грн.	81519	170070	544153	712945	697449
Річний приток ПІІ в Україну, млн. дол. США	541,3	593,2	4717,3	7935,4	8078,8
Річний обсяг внутрішніх капітальних вкладень, млрд. грн.	12,56	23,63	125,25	188,49	155,79
Річні загальні інвестиції, млрд. грн. *	13,55	26,86	149,08	228,56	198,34
Річний приток ПІІ на одну особу, дол. США *	10,6	12,0	100,5	170,1	174,2
Частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій, % *	7,3	12,0	16,0	17,5	21,5
Річний приток ПІІ, % до ВВП *	1,2	1,9	4,4	5,6	6,1
Річний приток загальних інвестицій, % до ВВП *	16,6	15,8	27,4	32,1	28,4

Джерело: статистичні дані Держкомстату України [9];

** - розраховано авторами; ** за період січень-вересень 2008*

Згідно даних табл. 1 приток ПІІ по відношенню до ВВП за 9 місяців 2008 р. становив 6,1%. Інший показник ІБ – приток ПІІ у розрахунку на одну особу за

аналогічний період становив 174 дол. США і відхилився від граничного значення на 326 дол. США, що свідчить про низький рівень надходжень ПП в економіку України.

Методологією другого підходу оцінки рівня безпеки є визначення ступеня ризику. У науковій літературі при визначенні поняття «ризик» звичайно відштовхуються від базового поняття «небезпека», що означає об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на розглянутий об'єкт, який може завдати якого-небудь збитку, шкоди. Методологія дослідження ІБ базується на встановленні "міри" або шкали, за допомогою якої можна кількісно виміряти різні види небезпеки. Така шкала дає можливість порівнювати ці види загроз між собою і відповідно визначати рівень безпеки. Наприклад теорія ризик-менеджменту пропонує для оцінки ефективності рішень використовувати такі критерії, як сталість та чутливість. Оцінку ефективності рішень з урахуванням загроз необхідно проводити з коректуванням прибутку СГ по грошовому потоку на суму можливого збитку. При розробці рішень необхідно проводити облік прямих та непрямих витрат з управління загрозами.

Висновки. На фоні загальної економічної нестабільності спостерігається висока імовірність виникнення і розвитку кризи в процесі діяльності будь-якого СГ, що зумовлює необхідність здійснення спеціалізованого антикризового управління.

В умовах інвестиційної кризи актуальність розробки методології дослідження економічної безпеки СГ (народне господарство, галузь, підприємство) і такої важливої її складової як ІБ викликана практичними завданнями реформування української держави, виробленням нової сучасної політики забезпечення національної безпеки, яка відповідала б життєво важливим інтересам громадян країни та СГ.

Розробка системи індикаторів ІБ СГ особливо в кількісному вимірі, повинна визначити рівень якості при прийнятті управлінських рішень та передчасно сигналізувати про небезпеку, передбачити заходи щодо її уникнення або зниження негативних наслідків її дії. Норматив порогового значення показника ІБ це, поперед усім, інструмент сигналізації (попередження) про майбутню загрозу безпеці.

Питання, пов'язані з розглядом загроз ІБ СГ, способів їх ідентифікації та оцінки рівня економічної безпеки на сьогодні практично не отримали

необхідного практичного вирішення та потребують подальшого дослідження.

Список літератури

1. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку// Стратегічна панорама №3, 2004 р. , с. 97 – 105.
2. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / монографія, - К., КВІЦ, - 1999, - 464с.
3. Новікова О.Ф., Покотиленко Р.В. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізми забезпечення / Монографія, - Донецьк: КІНД ІЕПНАНУ, - 2006, - 408с.
4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України / Мінекополітики України, - К., 2003, - 31с.
5. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: Навч. посібник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2005. — 504 с.
6. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / НІПМБ за ред.. А.І.Сухорукова, - К., -2003, - 64 с.
7. В.В.Бушуев, Н.И.Воропай, А.М.Мастепанов, Ю.К.Шафраник и др. Энергетическая безопасность России. / Новосибирск: Наука Сибирская издательская фирма РАН, - 1998, - 302с.
8. Сухоруков А.І., Крушельницька Т.П., Шевчук В.О., Савченко В.Г. Моніторинг гео економічних змін та індикаторів економічної безпеки. Національний інститут проблем міжнародної безпеки/ <http://www.niisp.gov.ua/monitoring/economy/monitor-geo-economic-0803.pdf>
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>